

A magyarság önértelmezéséről

MEZEI BALÁZS

Filozófiát tanít az ELTE BTK Társadalomtudomány és etika tanszékén. Főbb publikációi között szerepelnek versfordítások, önálló verseskötet, valamint számos filozófiai munka, idehaza és külföldön közreadott tanulmány. Legutóbbi írását 1996. 5. számunkban közzöltük.

Három élményt őrzök, mely gyermekkorom naivan biztos magyarságtudatát megrengette. Az első: egy amerikai fiú szavai, aki a környéken szerveződő fiúcsoporthoz közül az ellenség vezetője volt: egyik kőhajigáló összetűzésünk alkalmával — miközben a Kisszikkla omló szirtjei között próbáltuk becserkészni az ellenséges csoportot — előttem termett hosszú szőke hajával, akkoriban szokatlan farmerruhájában, majd hallatlan megvetést árasztva, a holdraszálás friss eufóriájában megfogant göggel vágta az arcomba: „Hülye, szar magyar. Nektek nincs úrhajó.”

A másik élmény már kamaszkoromban ért: egy amerikai látogatótól (rokonaim rokonától) érdeklődtem bárgyú nyelvkönyvekből merített minden angol tudásomat összeszedve: milyenek találja Budapestet? Az amerikai rámpillantott, s talán együgyű fiatalságom iránti szánalomból, pillanatnyi őszinteségében csak ennyit mondott: „It’s like a ghetto.” Mint később megtudtam, a „ghetto” számára az amerikai nagyvárosok reménytelenül lepusztult nyomornegyedeit jelentette.

A harmadik élményem német eredetű: Bécsben élő, futólagos német ismerősömmel vitatkoztunk angolokról, németekről, magyarokról ifjú szenvedéllyel, mikor azt találta mondani: a magyarok? Olyan mint a többi kelet-európai (értsd: kommunista uralom alatt élő) tehetetlen és szegény sorsú kisnemzet: Scheissvolk.

Scheissvolk, gettó, hülye szar magyar — e kifejezésekkel szembesülve kellett a magam számára meghatároznom, mit is jelent magyarnak lenni. Mit jelent egy olyan nemzet tagjának vallani magamat, mely, mint egyik közírónk nem oly rég ironikusan megjegyezte, az elmúlt két évszázad minden háborúját elvesztette, melynek országtudata teljességgel formátlan, és messze túlterjed az adott politikai határokon; melynek nyelve idegen testként ágyazódik bele a germán és szláv nyelvek sokaságába, s különös hangzása sokakban már eleve ellenszenvet ébreszt — némelyek hörgéshez, mások, mint ismét csak gyermekkori tapasztalatom alapján tudom, „kutyaugatáshoz” vélik hasonlónak. Mit is jelent tehát olyan nemzet tagjának lenni, mely még abban sem bizonyos, hogy mi fán terem a „nemzet”, s ha rákérdezzük magyarságának mibenlétére, felkészülhetünk arra, hogy egymásnak tökéletesen ellentmondó, zavaros, kiforratlan vagy éppen irreálisan archaikus válaszokat kapunk.

A nemzet mibenlétének meghatározásához persze adódtak tradicionális ösvények: először is a hazafiasság negyvennyolcas öröksége, mely a századforduló gazdasági és társadalmi kibonta-

**A nemzet
meghatározása**

kozásának ködében összevegyült egyfajta provinciális kozmopolitizmussal; azután a katolicizmusban gyökerező univerzális-európai magyarságtudat, melynek képzeletvilágában (hasonlóan a lengyel, a horvát, a szlovák vagy az osztrák önismerethez) a nemzet a nyugati civilizáció bástyájaként jelenik meg, s dacol a történelem viharaiival. Adódott azon önértelmezés is, melyben a nép nem annyira a Keleti Birodalom — Österreich — része, mint inkább a távolabbi Kelet előrsze: vagy egy legendás-misztikus ázsiai hatalomé, vagy, sokkal kézzelfoghatóbban, a „szovjetként” felfogott nagy Orosz Birodalomé. S végül — a múlt század végén, századunk első évtizedeiben — a magyarság sokak, egész népcsoportok számára vált elérendő céllá. Teljes nemzedékek törekedtek arra, hogy „magyarrá” válhassanak mind nevükben, mind nyelvükben és kultúrájukban — ez a kultúra természetesen nem a negyvennyolcas örökség hazafias kultúrája volt, hanem sokkal inkább a kozmopolita magyarságtudaté.

A nyelv mint nemzetteremtő

Mіндеzen többé-kevésbé eltérő nemzeti önértelmezés közös eleme a nyelv. A nyelvben talált kifejeződést a negyvennyolcas hazafiasság éppen úgy, mint megszerzett, irodalmi érzékenységre büszke asszimilációs, boldogan-kozmpolita magyarság; a nyelv gazdagságát, szókincsét, expresszív erejét és hajlékonyságát segítette mindazon önértelmezés, mely nemzettudatát végül is korántsem a magyar történelem pőre tényeiből merítette, hanem inkább adott korszakok — a nacionalizmusok, a gazdasági felledülés, a politikai köztér változása — hatásának engedve fogalmazta meg. A nyelv lett az az olvasztótégely, melyben a bécsi polgári kultúrájú személy éppen úgy helyet talált, mint az alföldi gazdálkodó, Erdély ősi germán-székely hagyományait őrző cívis, avagy a tengeremellékre elszármazott, tengerésszé vált délvidéki.

Persze nem egységes ez a nyelv, nem is dialektikusan sokszerrű, mint inkább még ma is forrásban-érlelődésben lévő. Különös hagyományai az elmúlt évtizedek csendes építkezése ellenére sem forrhattak össze egységes nemzeti nyelvvé, még ma is gyakran előfordul, hogy a nyelv egyik hagyományában élő értetlenül áll szemben a másik hagyomány különböző preszuppozícióit talán föl sem ismerő nyelvhasználóval — mely jelenség nemcsak az utcai, mindennapi beszédben, hanem természetes módon az olyan annyira eltérő szépirodalmi fölfogásokban is tükröződik. Az egymással szembeesülő irodalmi fölfogások mögött, idehaza különösen, eltérő nyelv-, vagyis eltérő magyarságértelmezések húzódnak meg, ezekben pedig nyilvánvaló a sokszor erőteljesen különböző kulturális háttér. Történetileg megközelítve talán kimondható, hogy a magyarság mind nyelvében, mind nemzettudatában megkezdett, de évszázadok óta be nem fejezett építkezés látványát nyújtja: a különböző eredetű építőanyagok a maguk eltérő jellegében tűnnek szembe, az állványok sokszor az összeroskadásig elkorhadtanak, s ahol éppen új állványozás, új építőmunka in-

dult, nem terjed ki az épület egészére, csupán arra a szintre, szárnyra, lakhelyre, melyet az építő vagy az építők adott csoportja a maga magyarságának, nyelvének, otthonának vall. Ki fejezze be ezt az építkezést? Melyik hagyomány, réteg, kultúra nyerhesen jogot arra, hogy a maga stílusában, a maga hagyományaiban fogant eszményeivel lásson hozzá az épület befejezéséhez? A kérdésre azonnal adódik a teoretikus válasz: nyilvánvalóan összefogásra van szükség. A teoretikus válasz azonban csak a hasonlat logikájára építhet, a valóságra, melyet a hasonlat megvilágítani igyekezett, aligha. Mert a megkezdett épület mint egész feledésbe merült, akik benne laknak, nem tudnak arról, ki él a pincében vagy a padláson, sokszor még szomszédaikat sem ismerik; ablakuk előtt a korhadó dúcolást bozontos futónövény takarja, mely a gyanús ismeretlenség homályát őrzi minden ablak, minden ajtó üvegében. Az ismeretlenség gyanakvást szül, a gyanakvás félelmet. S valóban, mai magyarságtudatunk megfélemlített tudat; a hajdani építkezőket vagy elkergették, vagy lemészárolták; vagy elmenekültek, vagy lefokozták őket egyszerű kőművessé, olyanra, hogy az eredeti műépítész mesterségre immár aligha emlékezik bárki. Megfélemlített magyarságtudatunk annyiban is, hogy elveszítve az épület egészének szempontját, inkább csak az eltérő koncepciókat látjuk, a különböző és számunkra sokszor fenyegető fölfogások sokaságát: félünk attól, ahogyan mások manapság magyarnak vallják magukat. A félelem kölcsönös, s minden hagyomány képviselőjében egyaránt jelen van. S a félelem, mint oly sokszor a történelemben, ismét csak erőszakot szül: erőszakos kiszorítást a másiknak, a másik hagyománynak, nyelvnek, kultúrának. Hogyan beszélhetünk akkor egységes magyarságtudatról, egységes jövőképről?

A nemzetállamiság problémái

Az „egységes” politikai fogalom; egységes nyelv politikai hegemonia révén jön létre, egységes nemzetek pedig nem annyira jószántukból, mint inkább egy adott politikai csoport megszerzett, kierőszakolt, természetes módon adódó dominanciája következtében. Noha az olasz nemzetállam már régen kialakult, ma is vannak — viszonylag erőtlen — csoportok, melyek észak és dél kapcsolatát lazábban képzelik el a jelenleginél; noha a román nemzetállam mai formájában már hetven éve fernáll, aligha tagadható, hogy a kulturális különbségek dél-kelet és észak-nyugat között sokszor sokkolóan szembetűnőek. A látszólag szerencsésebb nemzetek — mint például az osztrák, az angol vagy a francia — nem mindig s nem minden rétegükben vélték magukat szerencsésnek; számos olyan csoport tűnt el bennük, melyek másként fogták föl az egységes nemzetet, s másként képelték el annak megvalósulását. Miképpen a mai Magyarország is; a kulturálishagyományokban különböző csoportok ma is különbözőképpen értik a magyarság nemzeti mivoltát, s ennek megfelelően más célokat más eszközökkel kívánnak megvalósítani.

**Mai nemzeti
koncepciók**

Általában elmondható, hogy a jelenlegi magyarságot három nemzeti koncepció uralja, melyek a jövőben is meghatározók lesznek. Az első a szocialista fölfogás; ebben a nemzet a szocializmusból örökölt partikulárisan funkcionális egység: arra szolgál, hogy fenntartsa az elmúlt évtizedekben kialakult s 1994 után ismét megszilárdult politikai-gazdasági-hatalmi viszonyokat. A másik csoport avangárd magyarságtudatú: fölfogásukban magyar-nak lenni annyi, mint egy sajátos közép-európai kultúrát képviselni, egyfajta sajátosan izgalmas és sokszínű urbánus kultúrát, mely Budapestben Közép-Európa New Yorkját látná szívesen. Ez a fölfogás a századfordulós urbanizáció kozmopolita hagyományának letéteményese, s annyiban nem különbözik a másik két csoporttól, hogy azokhoz hasonlóan egységes — bár kontúrtalanul fölfogott — nemzetkép kialakítására törekszik. A harmadik csoport értelmezésében a magyarság olyan politikai nemzet, melynek hagyományai nem annyira a századfordulós kozmopolitizmusban, mint inkább a nemzeti-arisztokratikus hagyományokban keresendők. E csoport értékvilága konzervatív, ezen hagyományok megőrzése értelmében; a tagjai azonban tudatában vannak a megújulás szükségének, s ezért bizalommal fordulunk a nemzeti megújulás és korszerűsödés olyan nyugati példái felé, mint amilyenek Ausztria vagy Németország szolgált az elmúlt évtizedekben.

**A nemzetképció
hiánya**

Véleményem szerint az elkövetkező évtizedek leginkább meghatározó nemzeti kérdése nem az, hogy Magyarország képes-e formálisan csatlakozni a NATO-hoz vagy az Európai Unióhoz. Akár az Unió belül, akár kívülről, a magyarságnak meg kell birkóznia azzal a ténnyel, hogy — eltérően az Unió jelenlegi tagjaitól — mind a mai napig nem jött létre egységes, szilárdan-rugalmas nemzetállama; nem jött létre abban az értelemben, hogy a benne egymással szembeesülő hagyományok nem illeszkednek bele olyan funkcionális egységbe, mely a szükségképpen meglévő ellentétekkel szemben a közös hatás talaját is birtokolná; a közös tevékenység, a közös nemzetlét, a közös államiság *raison d'être*-jét. Ebből a szempontból jelen magyarságfölfogásunk kaotikus és forradalmi állapotban van; mindannyian magyarul beszélünk ugyan, de sokan sokszor homlokegyenest mást értünk ezen, mint beszélgetőtársunk. A modern nemzetállam persze már nem azonos a 19. századi romantikus — és sokszor pusztító — fölfogásával; a korszerű nemzetállamban a nemzet az az egységessítő politikai-gazdasági funkcionális elv, mely az adott államnak mint közösségnek (társadalomnak) hatékony, magas szintű működését biztosítja; ezt persze nem teheti, ha az egységet meghatározó csoportok *rovására*, azok *kiszorításával*, esetleg *megsemmisítésével* akarja megvalósítani. A korszerű nemzetállam jellemzője nem a belső politikai erőszak — nem egyes csoportok, kisebbségek vagy többségek elnyomása —, hanem a konszenzus: a kisebbségek vagy esetleg többségi csoportok bevonása közös döntéshozatalba, közös felelősségbe. E közösség azon-

ban nem funkcionálhat merő homlokzatként, mely mögött nem áll valóság; nem működhet úgy, ahogyan a szocializmus és napjaink állítólagos társadalmi érdekegyeztetése, mely valójában hatalmi klikkek egyezkedése csupán a hallgatagon tűrő többség rovására, manipulációjára, olykor megfélemlítésére.

Ha a nemzet jelen állapotát tragikusnak kell tartanunk, ha hajdani bécsi ismerősöm plasztikus kifejezésének van némi alapja napjainkban is, az elsősorban a következők miatt van így: az országot nem annyira az elszegényedés, a testi-lelki betegségek burjánzása, az elaggás veszélye fenyegeti, hanem a konszenzuális, korszerű nemzetfölfogás hiánya. A hiány tehát nem a fizikai, hanem a szellemi vagy lelki javak terén keresendő. Egy „nemzetfölfogás” persze sok mindent tartalmaz: mindenekelőtt megegyezést néhány alapelve tekintetében, mely a demokráciát nem öncélnak, hanem a nemzeti-állami fennmaradás eszközének tartja — hiszen a demokrácia nem állam, hanem *államforma*. Azután megegyezést a tekintetben is, hogy melyek azok a közvetlen és hosszú távú célok, melyeket e demokratikusan szerveződő nemzetnek el kell érnie; s világos, hogy e céloknak mindenképpen a nemzeti fennmaradást kell szolgálniuk, a nyelv, a kultúra, az állam megőrzését, védelmét és fejlesztését. Ha elismerjük más államok jogát arra, hogy nemzeti létüket gazdaságilag és politikailag megalapozzák, hogy határaikat megvédjék, hogy belső rendjüket konszenzuálisan, demokratikus eszközökkel fönntartsák, hogy gazdasági-politikai érdekeiket foggal-körömmel védelmezzék, ugyanezt még implicite sem lenne szabad tagadni saját országunk esetében. Nem hiszem, hogy különösebb bizonyításra szorulna a tétel, mely szerint minden állami létnek — különösen, ha az állam lényegében egynyelvű nemzet állama — ezt a célt kell szolgálnia: ön maga fönntartását szubjektumai érdekében.

**A nemzeti konszenzus
hiánya**

A nemzetfölfogás mai domináns csoportjai jelenleg elsősorban saját érveik hangoztatásával, illetve a kisebbségi vagy erőtlenebb helyzetben lévő rétegek kiszorításával vannak elfoglalva. Szemükben e szép szavak, melyek konszenzusról regélnek, mit sem érnek — többet ér a klikkbe tömörülés, a politikai és a gazdasági hatalom biztosítása oly időkre is, mikor baráti előnyök megszerzése a mainál esetleg nehezebb lesz. Mindegyik csoport adósa a nemzetnek valamivel: a szocialisták a kommunizmus rémtetteivel való elszámolással, annak tisztázásával, hogy miképpen viszonyulnak elődeik — esetleg korábbi önmaguk — tetteihez és fölfogásához; mert nem remélhetünk tiszta lelkiismeretet és közéletet úgy, ha a szekrény csontvázat rejteget. Az avantgárd nemzettudatúak leginkább azzal adósa a mai magyar társadalomnak, hogy meg kellene magyarázniuk: politikai és kulturális fölfogásuk hogyan illeszkedik egy koherens nemzeti hagyomány kereteibe, illetve hogyan egyeztetik össze konszenzuális — és nem erőszak alapján — saját nemzetfölfogásukat a radikálisan különböző néze-

tek sokaságával. Adósok annak kimutatásával is, hogy míg a nacionalizmus a maga szélsőséges és ideologikus formájában erőszakos és életellenes tévely, addig Európa nyugati részein — kelően szublimált, lekerekített és etikus formában — az állami lét alapja. Végül a harmadik csoport mindenképpen tartozik azzal a válasszal, hogy a „rendszerátalakítást” követő időszakban miért maradt el az ország és a társadalom újjászervezése, a belső tartalmi munkát miért a nyugatra való — hasztalan — tekingetés helyettesítette, s hogyan kerülhetett sor négyéves uralmuk után az ország politikai, kulturális és gazdasági visszarendezésére, arra a restaurációra, melynek társadalmi bázisa nyilvánvalóan nem oly nagy, mint amilyen ambíciózusak és erőszakosak a célkitűzései.

A magyarság története során sokszor élt át olyan időszakot, melyre a maihoz hasonló, olykor ennél is tragikusabb szétagoltság volt jellemző. Az akkori szétagoltságot azonban olyan korszakok követték — a reformkor egy részében, a századfordulás kibontakozás idején — melyekben a konszenzuális fölfogás vált uralkodóvá a nemzeti lét, a rövidebb és hosszabb távú célkitűzések tekintetében. A mai magyar társadalomban a meglévő és már politikai-gazdasági lobbikba tömörült álláspontok meghaladására van szükség ahhoz, hogy a nemzeti egységesülés, a hatékony és korszerű (a kisebbségeket demokratikusan integráló és nem kiszorító) nemzetállam kialakításának feltételei megteremtődjenek. E feladatot lehetetlen elvégezni a meglévő fölfogások kritikája nélkül; s lehetetlen elvégezni akkor is, ha nem találjuk meg e fölfogások pozitívumait. Mindkettőhöz olyan emelkedett, a ma jellemző kisszerű és provinciális — sokszor vandál módon etikátlan — belviszállyok meghaladása szükséges, mely szellemileg nem meríthet máshonnan, mint egy univerzalisztikus etikából — olyan etikából, mely a szűk értelemben vett politikai haszonelvűség helyett magasabb elveket és értékeket is elfogad, s végül a politikai lét értelmét is ezen értékek megvalósulásának rendeli alá. Csak így érhetjük el, hogy a nemzet története ismét virágzó és fejlődő korszakkal köszöntson ránk a következő évezredben.

Gyermekkori élményeim a minap újabbakkal egészültek ki; a budapesti Váci utcában, ahol nem oly rég még orosz tisztek hurcoltatták darócruhás bakáikkal a szinte kultikus tisztelt keleti szőnyeget, ma már ugyanazon szőnyegbolt kirakatát amerikai tisztek bámulják, s elegyednek beszélgetésbe turistákkal, bolíviai népzenezőkkel. Egyszer megkérdeztem az egyiket, jó amerikai szokás szerint, melyik szövetségi államból való. A katona, miután tisztázta, hogy helyi lakos vagyok, némileg betanult szövegre emlékeztető mondókába kezdett, melynek lényege az volt, hogy ő ugyan sok országban megfordult már, de Budapesthez fogható szép várost talán nem is látott életében — pedig elmúlt már harminc éves. Ez alkalommal — sic variat historia mundi — úrhajóról, gettóról nem esett szó.